

Datum van
inontvangstneming

:

21/12/2020

Zaak C-590/20

Samenvatting van het verzoek om een prejudiciële beslissing overeenkomstig artikel 98, lid 1, van het Reglement voor de procesvoering van het Hof van Justitie

Datum van indiening:

10 november 2020

Verwijzende rechter:

Corte suprema di cassazione (Italië)

Datum van de verwijzingsbeslissing:

22 september 2020

Verzoekende partijen:

Presidenza del Consiglio dei Ministri

Ministero dell'Economia e delle Finanze

Verwerende partijen en incidenteel verzoekers

UK

HZ

IE

BT

GE

ZF

QA

JA

Ministero dell'Istruzione, dell'Università e della Ricerca - MIUR

Ministero della Salute

Voorwerp van de procedure in het hoofdgeding

Bezoldiging van medisch specialisten in opleiding – Richtlijnen 75/363/EEG en 82/76/EEG – Richtlijn 82/76/EEG door de Italiaanse Republiek niet binnen de daarin vastgestelde termijn in nationaal recht omgezet – Latere nationale maatregelen tot omzetting in nationaal recht – Twijfel of deze richtlijn al dan niet volledig in nationaal recht is omgezet – Tegenstrijdige rechtspraak van de verschillende kamers van de Corte suprema di cassazione (hoogste rechter in burgerlijke en stafzaken, Italië) over de vraag of medisch specialisten in opleiding die zich vóór 1982 voor een specialistenopleiding hebben ingeschreven recht hebben op een passende bezoldiging

Voorwerp en rechtsgrondslag van de prejudiciële verwijzing

Uitlegging van het Unierecht, artikel 267 VWEU

Prejudiciële vraag

Staan artikel 189, derde alinea, van het Verdrag betreffende de Europese Unie en de artikelen 13 en 16 van richtlijn 82/76/EEG van de Raad van 26 januari 1982 tot wijziging van richtlijn 75/362/EEG, en richtlijn 75/363/EG in de weg aan een uitlegging volgens welke het recht op een passende bezoldiging dat ingevolge artikel 13 van richtlijn 82/76/EEG wordt toegekend aan artsen die een fulltime- dan wel parttimeopleiding volgen - mits is voldaan aan de andere in de regelgeving en in de Unierechtspraak vastgestelde voorwaarden - ook toekomt aan artsen die zich vóór 1982 voor een opleiding hebben ingeschreven en deze opleiding op 1 januari 1983 reeds volgden? Hebben deze artsen eveneens recht op vergoeding van de schade als gevolg van de tardieve omzetting van de voornoemde richtlijn in nationaal recht door de Italiaanse Staat ten aanzien van het deel van de schadevergoeding na 1 januari 1983?

Aangevoerde bepalingen van Unierecht

Artikel 5 VEU

Artikel 189, derde alinea, EG-Verdrag

Richtlijn 75/363/EEG van de Raad van 16 juni 1975 inzake de coördinatie van de wettelijke en bestuursrechtelijke bepalingen betreffende de werkzaamheden van de arts, met name de punten 1 en 2 van de bijlage daarbij (hierna: „richtlijn 75/363”)

Richtlijn 82/76/EEG van de Raad van 26 januari 1982 tot wijziging van richtlijn 75/362/EEG inzake de onderlinge erkenning van de diploma's, certificaten en andere titels van de arts, tevens houdende maatregelen tot vergemakkelijking van de daadwerkelijke uitoefening van het recht van vestiging en vrij verrichten van

diensten, alsmede van richtlijn 75/363/EEG inzake de coördinatie van de wettelijke en bestuursrechtelijke bepalingen betreffende de werkzaamheden van de arts, met name de artikelen 13 en 16 (hierna: „richtlijn 82/76”)

Aangevoerde bepalingen van nationaal recht

Decreto legislativo 8 agosto 1991, n. 257, Attuazione della direttiva n. 82/76/CEE del Consiglio del 26 gennaio 1982, recante modifica di precedenti direttive in tema di formazione dei medici specialisti, a norma dell'art. 6 della legge 29 dicembre 1990, n. 428 (Legge comunitaria 1990) [wetsbesluit nr. 257 van 8 augustus 1991 houdende omzetting van richtlijn 82/76/EEG van de Raad van 26 januari 1982 tot wijziging van de voorafgaande richtlijnen betreffende de opleiding van medisch specialisten, krachtens artikel 6 van wet nr. 428 van 29 december 1990 (communautaire wet 1990); hierna: „wetsbesluit nr. 257/91”], met name artikel 6, lid 1 en artikel 8, lid 2

Legge 19 ottobre 1999, n. 370, Disposizioni in materia di università e di ricerca scientifica e tecnologica (wet nr. 370 van 19 oktober 1999 houdende bepalingen betreffende universiteiten en wetenschappelijk en technologisch onderzoek), met name artikel 11, lid 1

Korte uiteenzetting van de feiten en de procedure

- 1 Richtlijn 82/76 schrijft voor dat aan artsen die een fulltime- of parttimeopleiding in bepaalde medische disciplines volgen een passende bezoldiging wordt betaald (punt 1, tweede alinea, en punt 2, derde alinea, van de bijlage bij richtlijn 75/363, die is ingevoerd bij artikel 13 van richtlijn 82/76).
- 2 Deze verplichting wordt in de voornoemde bijlage als volgt gespecificeerd:

„Kenmerken van de fulltime- en van de parttimespecialistenopleiding

1. Fulltimespecialistenopleiding

Deze opleiding vindt plaats in het kader van door de bevoegde autoriteiten erkende specifieke opleidingsplaatsen.

Zij houdt deelneming in aan alle medische activiteiten van de afdeling waar de opleiding wordt genoten, inclusief de wachtdiensten, zodat de specialist in opleiding aan deze praktische en theoretische opleiding al zijn beroepsactiviteit wijdt gedurende de gehele werkweek en gedurende het gehele jaar op de wijze vastgesteld door de bevoegde autoriteiten. Bijgevolg wordt deze opleiding op passende wijze bezoldigd.

[...]

2. Parttimespecialistenopleiding

Deze opleiding beantwoordt aan dezelfde eisen als de fulltimeopleiding, waarvan zij zich slechts onderscheidt door de mogelijkheid de deelneming aan de medische activiteiten te beperken tot een tijdsduur die ten minste gelijk is aan de helft van die welke in punt 1, tweede alinea, is voorgeschreven.

De bevoegde autoriteiten zien erop toe dat de totale duur en de kwaliteit van de parttimespecialistenopleiding niet minder zijn dan die van de fulltimespecialistenopleiding.

Deze parttimeopleiding wordt derhalve op passende wijze bezoldigd.”

3 In artikel 16 van richtlijn 82/76 is de uiterste datum voor de omzetting van deze richtlijn en de voornoemde verplichting in nationaal recht vastgesteld op 31 december 1982.

4 De Italiaanse Republiek heeft de voornoemde verplichting niet binnen de in deze richtlijn vastgestelde termijn omgezet. Daarom heeft het Hof, nadat een inbreukprocedure tegen deze lidstaat was ingesteld, niet-nakoming van deze lidstaat vastgesteld bij arrest van 7 juli 1987, Commissie/Italië, 49/86, EU:C:1987:335).

5 Na dit arrest heeft de Italiaanse wetgever wetsbesluit nr. 257/91 vastgesteld, waarvan artikel 6, lid 1, als volgt luidt:

„Degenen die tot een specialistenopleiding zijn toegelaten binnen de grenzen van de in artikel 2, lid 2, bedoelde programmering, ontvangen in het kader van een voltijdse aanstelling ten behoeve van hun opleiding voor de gehele duur van de cursus, met uitsluiting van de perioden waarin de specialistenopleiding wordt onderbroken, een studiebeurs die voor 1991 is vastgesteld op 21 500 000 [LIT]. Dit bedrag wordt vanaf 1 januari 1992 jaarlijks op basis van het vastgestelde inflatiepercentage geïndexeerd en wordt om de drie jaar bij besluit van de Ministro della Sanità (Minister van Volksgezondheid) herzien [...]” De bepalingen van wetsbesluit nr. 257/91 zijn volgens artikel 8, lid 2, daarvan met ingang van het academisch jaar 1991/1992 van toepassing.

6 Op grond van deze regeling werd aan medisch specialisten in opleiding een jaarlijkse studiebeurs van 21 500 000 LIT toegekend, maar uitsluitend aan de artsen die met ingang van het academisch jaar 1991/1992 tot een specialistenopleiding waren toegelaten, en dus niet aan artsen die zich in de daaraan voorafgaande academische jaren voor een specialistenopleiding hadden ingeschreven.

7 Naar aanleiding van dit verschil in behandeling werden talrijke rechtszaken aangespannen door artsen die van het recht op een passende bezoldiging waren uitgesloten. In dit kader heeft het Hof de arresten van 25 februari 1999, ██████████ e.a. (C-131/97, EU:C:1999:98), en 3 oktober 2000, ██████████ e.a. (C-371/97, EU:C:2000:526) gewezen, waarin werd bevestigd dat artsen die zich in de academische jaren voorafgaand aan dat van 1991/1992 voor een

specialistenopleiding hadden ingeschreven, en om precies te zijn, de artsen die voor specialistenopleidingen in het academisch jaar 1990/1991 waren ingeschreven, recht hebben op een bezoldiging) (arrest ██████████ e.a., punt 19, en arrest ██████████ e.a., punt 20).

- 8 Vervolgens heeft de Italiaanse Republiek wet nr. 370 van 19 oktober 1999 vastgesteld, waarvan artikel 11, lid 1, als volgt luidt:

„Aan de artsen die aan een universiteit van het academisch jaar 1983-1984 tot aan het academisch jaar 1990-1991 tot een specialistenopleiding zijn toegelaten, op wie de in kracht van gewijsde gegane vonnissen van de tribunale amministrativo regionale del Lazio (bestuursrechter in eerste aanleg van Latium, Italië) (kamer I-bis), nr. 601 van 1993, nr. 279 van 1994, nr. 280 van 1994, nr. 281 van 1994, nr. 282 van 1994, nr. 283 van 1994 (...) betrekking hebben, kent het Ministero dell'università e della ricerca scientifica e tecnologica (ministerie van Universiteiten en Wetenschappelijk en Technisch onderzoek) een jaarlijkse globale studiebeurs toe van 13.000.000 [LIT]. Wettelijke rente en inflatiecorrectie worden niet uitgekeerd.”

- 9 Aldus werd de groep van rechthebbenden weliswaar uitgebreid, maar bleven artsen die zich vóór 1 januari 1983 voor een specialistenopleiding hadden ingeschreven – dat wil zeggen, vóór het verstrijken van de omzettingstermijn van richtlijn 82/76 en de daaraan verbonden verplichting een passende bezoldiging te betalen – van het recht op een passende bezoldiging uitgesloten.
- 10 Over het hoofdgeding vermeldt de verwijzende rechter dat een aantal artsen bij op 16 april 2008 betekende dagvaarding de Presidenza del Consiglio di Ministri (voorzitterschap van de raad van ministers) en meerdere ministers voor de Tribunale di Roma (rechter in eerste aanleg Rome, Italië) hebben gedagvaard. Zij vorderden vaststelling dat zij recht hebben op een passende bezoldiging voor de werkzaamheden die zij gedurende hun specialistenopleiding hebben verricht, en veroordeling van de gedagvaarde overheidsdiensten tot de betaling van 21 500 000 LIT voor elk jaar van de opleiding en voor elke opleiding die zij hebben gevolgd, dan wel een ander bedrag dat billijk wordt geacht, vermeerderd met wettelijke rente.
- 11 In hun verzoekschrift hebben verzoekers verklaard dat zij allen artsen zijn die in verschillende vakgebieden zijn gespecialiseerd, dat zij hun specialisatiediploma tussen 1983 en 1990 hebben behaald, dat een aantal van hen zich vóór 1983 hebben ingeschreven, en anderen daarna, en dat zij geen vergoeding hebben ontvangen voor de werkzaamheden die zij tijdens hun specialisatieopleiding hebben verricht.
- 12 Zij hebben gevorderd dat hun een passende bezoldiging wordt toegekend als bedoeld in de bijlage bij richtlijn 75/363, die is ingevoerd bij artikel 13 van richtlijn 82/76. In deze context hebben zij aangevoerd dat hoewel de termijn voor de omzetting van richtlijn 82/76 en de daarbij ingevoerde verplichting om

specialisten in opleiding op passende wijze te bezoldigen, overeenkomstig artikel 16 van deze richtlijn was vastgesteld op 31 december 1982, de nationale wetgever deze richtlijn pas in nationaal recht heeft omgezet bij wetsbesluit nr. 257/91, en wel nadat het Hof van Justitie de Italiaanse Republiek had veroordeeld bij het arrest in zaak 49/86, Commissie/Italië.

- 13 De gedaagde overheden hebben in hun verweer de exceptie van verjaring van verzoekers' vorderingen opgeworpen.
- 14 Bij vonnis nr. 6691/2012 heeft de Tribunale di Roma de vorderingen van verzoekers afgewezen wegens verjaring van het recht dat zij in rechte hadden ingeroepen.
- 15 Bij arrest nr. 5628/2016 dat op 27 september 2016 ter griffie is neergelegd, heeft de Corte d'appello di Roma (rechter in tweede aanleg Rome, Italië) het verzoek van de artsen die zich vóór het academisch jaar 1983-1984 voor een specialisatieopleiding hadden ingeschreven, alsook het verzoek van de artsen die specialisatieopleidingen hadden gevolgd die niet in de voornoemde richtlijnen werden genoemd, afgewezen. De Corte d'appello heeft op grond van het meerderheidsstandpunt in de rechtspraak van de Corte suprema di cassazione (hoogste rechter in burgerlijke en strafzaken, Italië) geoordeeld dat het recht op beloningen als bedoeld in richtlijn 75/363, zoals gewijzigd bij richtlijn 82/76, niet toekomt aan degenen vóór 1 januari 1983 met de opleidingen waren begonnen, ook al duurden deze opleidingen voort tot na die datum. De reden daarvoor is dat de Italiaanse Staat pas na 31 december 1982, de in richtlijn 82/76 vastgestelde einddatum voor de omzetting daarvan, in gebreke is gebleven van de verplichting om de nationale regeling inzake specialisatieopleidingen in de gezondheidszorg aan de communautaire regeling aan te passen.
- 16 De Presidenza del Consiglio dei Ministri heeft tegen die uitspraak principaal cassatieberoep ingesteld, en een aantal artsen die reeds aan de eerdere instanties van het geding hadden deelgenomen hebben incidenteel cassatieberoep ingesteld.
- 17 Aangezien de arbeidskamer van de Corte suprema di cassazione, waarbij deze cassatieberoepen aanhangig zijn, constateerde dat de rechtspraak van de afzonderlijke kamers van deze rechterlijke instantie met elkaar in strijd was, heeft zij de zaak bij beschikking van 16 januari 2020 doorverwezen naar de verenigde kamers van de Corte suprema di cassazione.

Voornaamste argumenten van de partijen in het hoofdgeding

- 18 De incidentele verzoekers stellen dat de Corte d'appello aan een aantal in het hoger beroep genoemde artsen geen recht op bezoldiging voor de specialisatiejaren heeft toegekend omdat zij zich vóór het jaar 1983 bij de betrokken opleiding hadden ingeschreven (in het tijdvak van 1980 tot en met 1982). De reden daarvoor was dat in richtlijn 82/76 als uiterste datum voor de

omzetting in nationaal recht 31 december 1982 was vastgesteld, en de Italiaanse Staat dus vóór die datum niet kan worden geacht in gebreke te zijn gebleven.

- 19 Volgens de incidentele verzoekers had de Italiaanse Staat zich evenwel ook aan de bepalingen van de communautaire regeling moeten aanpassen ten aanzien van degenen die op 31 december 1982 reeds een specialisatieopleiding volgden, of zich in elk geval voor een van de specialisatieopleidingen hadden ingeschreven zonder met de onderwijsactiviteiten te zijn begonnen, aangezien de Europese referentienorm niet bepaalt dat de bepaling inzake de bezoldiging niet van toepassing is op de specialisten in opleiding die de opleiding reeds volgen.
- 20 Dit beginsel wordt overigens bevestigd in de rechtspraak van het Hof van Justitie, en met name in het genoemde arrest van 3 oktober 2000, ██████ e.a., en eveneens in een deel van de beslissingen van het Italiaanse cassatiehof.

Korte uiteenzetting van de motivering van de prejudiciële verwijzing

- 21 De Corte di cassazione (verenigde civiele kamers), de verwijzende rechter in de onderhavige zaak, merkt op dat bij de uitlegging van de betrokken nationale en Unieregeling regeling grote onzekerheid is ontstaan over met name de vraag hoe ver de aansprakelijkheid van de Italiaanse Staat voor de tardieve omzetting van richtlijn 82/76 in nationaal recht teruggaat in de tijd. Meer in het bijzonder is de vraag gerezen of deze aansprakelijkheid al dan niet moet worden geacht zich tevens uit te strekken tot artsen die zich voor een specialisatieopleiding hadden ingeschreven vóór 1 januari 1983, de datum waarop de Staat in gebreke is gebleven omdat hij de einddatum van 31 december 1982 voor de omzetting van deze richtlijn heeft laten verstrijken zonder zijn verplichtingen na te komen. Deze twijfels over de uitlegging zijn ook niet weggenomen door het – op een verzoek van de Corte suprema di cassazione om een prejudiciële beslissing gewezen – arrest van het Hof van Justitie van 24 januari 2018, Presidenza del Consiglio dei Ministri e.a./██████ e.a. (C-616/16 en C-617/16, EU:C:2018:32), dat heeft geleid tot twee verschillende standpunten, een meerderheidsstandpunt en een minderheidsstandpunt.
- 22 De verwijzende rechter merkt op dat de bewoordingen van de vraag aanvankelijk zijn gepreciseerd in het licht van de genoemde arresten van het Hof van Justitie, ██████ en ██████. In het eerstgenoemde arrest, over de inschrijving voor specialisatieopleidingen in het academisch jaar 1990-1991, heeft het Hof van Justitie geoordeeld dat „de nationale rechter bij de toepassing van het nationale recht, in het bijzonder van de bepalingen van een wet die, zoals in het hoofdgeding, specifiek zijn ingevoerd om voor de omzetting van een richtlijn zorg te dragen, dit zo veel mogelijk moet uitleggen in het licht van de bewoordingen en het doel van de richtlijn, teneinde het hiermee beoogde resultaat te bereiken en aldus aan artikel 189, derde alinea, EG-Verdrag te voldoen” (punt 48). Bijgevolg zijn de lidstaten krachtens het Unierecht gehouden „tot vergoeding van de schade die aan particulieren is veroorzaakt doordat een richtlijn niet in nationaal recht is

omgezet, mits aan drie voorwaarden is voldaan, te weten dat de geschonden regel van gemeenschapsrecht ertoe strekt particulieren rechten toe te kennen waarvan de inhoud kan worden vastgesteld, dat sprake is van een voldoende gekwalificeerde schending en dat er een causaal verband bestaat tussen de schending van de op de staat rustende verplichting en de door de benadeelde personen geleden schade” (punt 52). Dienaangaande heeft het Hof voor recht verklaard „dat een retroactieve en volledige toepassing van de maatregelen tot uitvoering van een richtlijn het mogelijk maakt, de nadelige gevolgen van de te late omzetting te verhelpen, mits de richtlijn regelmatig is omgezet” (punt 53). Het Hof heeft tot slot geoordeeld dat „artikel 2, lid 1, sub c, en punt 1 van de bijlage bij [...]richtlijn [75/363], zoals gewijzigd bij richtlijn 82/76, moeten worden uitgelegd als volgt: – De verplichting om voor de duur van de specialistenopleiding een passende bezoldiging te betalen, geldt slechts voor specialismen die in alle lidstaten of in twee of meer lidstaten bestaan en in de artikelen 5 of 7 van [...]richtlijn [75/362] zijn genoemd.” (punt 54, eerste streepje). Deze verplichting - die volgens de verwijzende rechter is bevestigd ten aanzien van degenen die zich tussen 1983 en 1991 voor een specialistenopleiding hebben ingeschreven - is „onvoorwaardelijk en voldoende nauwkeurig, voor zover zij verlangt dat een specialist een fulltime en bezoldigde opleiding heeft genoten, om in aanmerking te kunnen komen voor de in de erkenningsrichtlijn voorziene regeling van onderlinge erkenning” (punt 54, tweede streepje). Voorts heeft het Hof geoordeeld dat het derhalve „aan de nationale rechter [is] om te beoordelen, in hoeverre het geheel van nationale bepalingen, en meer bepaald voor de periode na hun inwerkingtreding de bepalingen van een met het oog op de omzetting van richtlijn 82/76 uitgevaardigde wet, reeds bij de inwerkingtreding van deze bepalingen in het licht van de bewoordingen en het doel van deze richtlijn kan worden uitgelegd teneinde het hiermee beoogde resultaat te bereiken” (punt 49).

- 23 De verantwoordelijkheid van de staat wordt nog verder uitgebreid in het tweede genoemde arrest, ██████ e.a., dat eveneens betrekking heeft op artsen die een specialisatieopleiding hebben gevolgd in een academisch jaar vóór 1991/1992. In dat arrest heeft het Hof geoordeeld dat de analyse in het eerdere arrest ██████ inzake een fulltimeopleiding, zich zeer wel laat overdragen op het geval van een „parttime specialistenopleiding” (punt 41). Deze conclusie volgt uit zowel het doel als de bewoordingen van de richtlijn 75/363 en richtlijn 82/76, aangezien daarin is bepaald dat de parttimeopleiding eveneens „op passende wijze [wordt] bezoldigd”.
- 24 De verwijzende rechter wijst erop dat volgens de Unierechter „[d]e verplichting om voor fulltime- of parttimespecialistenopleidingen van artsen een passende bezoldiging te betalen, [...] enkel [geldt] voor medische specialismen die in alle lidstaten of in twee of meer lidstaten bestaan en in artikel 5 of artikel 7 van richtlijn 75/362/EEG van de Raad van 16 juni 1975 inzake de onderlinge erkenning van de diploma’s, certificaten en andere titels van de arts, tevens houdende maatregelen tot vergemakkelijking van de daadwerkelijke uitoefening van het recht van vestiging en vrij verrichten van diensten, zijn genoemd. Deze verplichting bestaat slechts wanneer de voorwaarden voor de fulltimeopleiding,

genoemd in punt 1 van de bijlage bij richtlijn 75/363, zoals gewijzigd bij richtlijn 82/76, of die voor de parttimeopleiding, genoemd in punt 2 van de bijlage bij richtlijn 75/363, zoals gewijzigd bij richtlijn 82/76, door de artsen die een specialistenopleiding volgen worden nageleefd" (arrest █████ e.a., punt 45 en dictum).

- 25 Na deze twee arresten is de voornoemde wet nr. 370 van 19 oktober 1999 vastgesteld, waarvan artikel 11, lid 1, het recht om op passende wijze te worden bezoldigd, heeft uitgebreid naar specialisten in opleiding die zich tussen 1983 en 1990 voor een specialistenopleiding hebben ingeschreven.
- 26 Ook deze wetgevingsmaatregel heeft evenwel geleid tot verschillende uitleggingen door de afzonderlijke kamers van de Corte suprema di cassazione.
- 27 De verwijzende rechter merkt op dat de Corte suprema di cassazione, na kennis te hebben genomen van de communautaire referentieregeling en de eerste arresten van het Hof van Justitie - waarin werd bevestigd dat specialisten in opleiding na de inwerkingtreding van richtlijn 82/76 recht hebben om op passende wijze te worden bezoldigd, met als gevolg dat zij recht hebben op vergoeding van de schade die zij hebben geleden als gevolg van de tardieve omzetting van deze richtlijn in nationaal recht - begonnen in te gaan op de vraag of het recht op een passende bezoldiging ook toekomt aan de artsen die zich voor een specialisatieopleiding hadden ingeschreven vóór 1 januari 1983, de datum waarop de Italiaanse staat in gebreke is gebleven van zijn verplichting om richtlijn 82/76 uiterlijk op 31 december 1982 in Italiaans recht om te zetten.
- 28 De Corte suprema di cassazione heeft in een deel van zijn rechtspraak - de meerderheid daarvan - vanaf het begin geoordeeld dat het antwoord op deze vraag ontkennend moet luiden.
- 29 Volgens dit meerderheidsstandpunt komt het recht op vergoeding van de schade wegens de niet-nakoming van richtlijn 82/76, ten behoeve van degenen die tussen 1 januari 1983 en het academische jaar 1990-1991 met een medische specialisatieopleiding zijn begonnen - in zodanige omstandigheden dat zij, indien de richtlijn in nationaal recht was omgezet, de daarin vastgelegde rechten hadden verkregen - niet toe aan degenen die op 31 december 1982 reeds met de specialisatieopleiding waren begonnen, aangezien de staat op die datum nog niet in gebreke was (Corte suprema di cassazione nr. 17067 van 10 juli 2013).
- 30 In dit verband werd erop gewezen dat de definitieve niet-nakoming door de staat van zijn verplichting om de nationale regelgeving inzake medische specialisatieopleidingen aan de communautaire richtlijnen aan te passen, waaruit het recht op schadevergoeding is voortgevloeid, zich heeft verwezenlijkt op 31 december 1982. Dit recht op schadevergoeding kan evenmin bestaan in de jaren na deze datum, aangezien de opleiding in haar geheel in aanmerking moet worden genomen en de specialist in opleiding bij de aanvang daarvan nog geen concreet recht op bezoldiging heeft. Hieruit volgt dat specialisten in opleiding

naargelang het jaar van inschrijving voor de opleiding verschillend worden behandeld omdat deze opleiding en de daaraan ten grondslag liggende betrekking als één geheel moet worden beschouwd (en om redenen van overheidsfinanciën). Deze bepaling vormt een „acte clair” en daarom is het niet verplicht om deze vraag middels een prejudiciële verwijzing aan het Hof van Justitie van de Europese Unie voor te leggen (Corte suprema di cassazione, nr. 14375 van 9 juli 2015 en Corte suprema di cassazione, nr. 15198 van 20 juli 2015).

- 31 Het minderheidsstandpunt luidt daarentegen dat het recht op vergoeding van de schade uit de niet-nakoming van richtlijn 82/76 - waarop overeenkomstig de meerdere malen door het Hof van Justitie bevestigde beginselen (arresten ██████ en ██████ degenen recht hebben die met de medische specialisatieopleidingen waren begonnen in de academische jaren tussen 1983 en 1991 - ook toekomt aan specialisten in opleiding die vóór 31 december 1982 met de specialisatieopleiding waren begonnen. Voor dit standpunt pleit namelijk het feit dat de groep van rechthebbenden die aanspraak kunnen maken op bezoldiging in de genoemde richtlijnen niet wordt beperkt tot artsen die zich met ingang van 1 januari 1983 voor een specialisatieopleiding hebben ingeschreven. En in elk geval moet een andere uitlegging in strijd worden geacht met het criterium - dat dient om een vergoeding toe te kennen aan al degenen die schade hebben geleden door de tardieve nakoming door de wetgever - van retroactieve en volledige toepassing van de uitvoeringsmaatregelen van de communautaire regeling.
- 32 De verwijzende rechter merkt op dat ter ondersteuning van deze stelling een toetsing aan de in de Unierechtspraak ontwikkelde beginselen heeft plaatsgevonden, waaronder: a) het beginsel van voorrang van het Unierecht; b) het beginsel dat indien een richtlijn niet of gebrekkig in nationaal recht wordt opgezet, de rechthebbenden de nauwkeurige en onvoorwaardelijke bepalingen daarvan rechtstreeks tegen de lidstaat kunnen inroepen; c) het zogeheten beginsel van de „gelijkwaardigheid van de rechtsbescherming”, dat inhoudt dat in geval van schending van het Unierecht de herstelregeling niet minder gunstig mag zijn dan de regeling die op vergelijkbare handelingen van toepassing is indien bepalingen van nationaal recht worden geschonden. Dus aangezien de rechtsbetrekking die ontstaat wanneer een arts zich voor een specialisatieopleiding inschrijft volgens het nationale recht een voortdurende rechtsbetrekking is, moet daarop het beginsel van toepassing zijn dat de latere wet - en zeker indien dat een regeling op Unieniveau is - de lopende rechtsbetrekking beheerst wanneer zij, ook al is zij eerder ontstaan, nog steeds effecten sorteert, en mits de nieuwe regeling niet tot doel heeft het feit waaruit de rechtsbetrekking is voortgevloeid te reguleren, maar het voortduren daarvan (Corte suprema di cassazione, nr. 10612 van 22 mei 2015).
- 33 In die optiek is volgens de verwijzende rechter geoordeeld dat „de beperking tot uitsluitend de artsen die zich na 31 december 1982 voor een specialisatieopleiding hebben ingeschreven niet wordt bevestigd in de EEG-richtlijnen 75/363 van 16 juni 1975 en 82/76 van 26 januari 1982. Integendeel, dit wordt indirect tegengesproken door artikel 14 van de laatstgenoemde richtlijn - waarin is bepaald

dat „[d]e parttime-specialistenopleidingen die voor 1 januari 1983 krachtens artikel 3 van richtlijn 75/363/EEG zijn begonnen, [...] overeenkomstig die richtlijn [kunnen] worden voltooid” - en is hoe dan ook in strijd met het criterium van retroactieve en volledige toepassing van de maatregelen tot omzetting in nationaal recht van de Unieregeling die voorziet in de mogelijkheid aan eenieder die schade heeft geleden schadevergoeding te betalen, wat het Hof van Justitie heeft aangeduid als rechtsmiddel tegen de nadelige gevolgen van de te late omzetting van de richtlijn in nationaal recht. Overigens lijdt het geen twijfel dat het vermelde artikel 14 van richtlijn 82/76 ook van toepassing is op de Italiaanse Staat; indien de toepasselijkheid werd beperkt tot de lidstaten die zich vóór de coördinatie-richtlijn 82/76 hadden aangepast aan een van de eerdere daardoor gecoördineerde richtlijnen [...], zou dit immers in strijd zijn met de beginselen die uit de rechtspraak van het Hof van Justitie op dit gebied kunnen worden afgeleid, en dus met het beginsel van voorrang van het Unierecht (Corte suprema di cassazione, nr. 10612/2015).

34 Na kennis te hebben genomen van dit conflict binnen de rechtspraak, heeft de Corte di Cassazione, in verenigde kamers, bij het Hof van Justitie een verzoek om een prejudiciële beslissing ingediend, dat heeft geleid tot het vermelde arrest van 24 januari 2018, Presidenza del Consiglio dei Ministri e.a./[REDACTED] e.a. (C-616/16 en C-617/16).

35 Het Hof werd verzocht om een prejudiciële beslissing op de volgende vragen:

„a) Moet richtlijn nr. 82/76 [...] aldus worden uitgelegd dat ook die opleidingen tot medisch specialist, zowel fulltime als parttime, binnen de werkingssfeer ervan vallen die al waren begonnen op en zijn voortgezet na 31 december 1982, de termijn die de lidstaten in artikel 16 van richtlijn nr. 82/76/EEG was gesteld om de maatregelen te treffen die nodig waren om aan die richtlijn te voldoen?

Indien de eerste vraag bevestigend wordt beantwoord:

b) Moet de bijlage die (bij artikel 13 van richtlijn 82/76/EEG, waarbij de richtlijnen 75/362/EEG en 75/363/EEG zijn gewijzigd) aan richtlijn 75/363 is gehecht, aldus worden uitgelegd dat het ontstaan van een verplichting van passende bezoldiging voor medisch specialisten in opleiding die hun opleiding al vóór 31 december 1982 waren begonnen, ervan afhangt of is voldaan aan de verplichting van reorganisatie, althans toetsing van de verenigbaarheid ervan met de bepalingen van deze richtlijnen?

c) Is er een verplichting ontstaan om medici die een opleiding tot specialist hebben gevolgd die op 1 januari 1983 al was begonnen maar op die datum nog niet was afgerond, een passende bezoldiging te betalen voor de gehele duur van de opleiding of enkel voor het tijdvak na 31 december 1982, en eventueel onder welke voorwaarden?”

36 De verwijzende rechter herinnert eraan dat het Hof van Justitie - na in deze tweede fase te zijn ingegaan op de vraagstukken over de tijdsduur die het debat op dit

gebied in dit stadium met zich brengt - heeft geantwoord dat „uit richtlijn 75/363, zoals gewijzigd, niet [blijkt] dat de verplichting voor de lidstaten om voor tijdvakken van fulltime- en parttimeopleidingen tot medisch specialist een passende bezoldiging te betalen niet van toepassing is op de opleidingen die van start zijn gegaan vóór het verstrijken van de omzettingstermijn van richtlijn 82/76 op 1 januari 1983 en na deze datum zijn voortgezet” (punt 37 van het arrest in de zaken C-616/16 en C-617/16). Het Hof heeft in dat arrest evenwel daaraan toegevoegd dat „[d]erhalve [...] op de eerste vraag [moet] worden geantwoord dat artikel 2, lid 1, onder c), artikel 3, leden 1 en 2, alsook de bijlage bij richtlijn 75/363, zoals gewijzigd, aldus moeten worden uitgelegd dat voor elke fulltime- of parttimeopleiding tot medisch specialist die is begonnen in de loop van het jaar 1982 en voortgezet tot het jaar 1990 een passende bezoldiging moet worden betaald in de zin van deze bijlage, mits deze opleiding betrekking heeft op een medisch specialisme dat in alle of in twee of meer lidstaten bestaat en is genoemd in artikel 5 of 7 van richtlijn 75/362” (punt 38).

- 37 De verwijzende rechter merkt op dat punt 37 weliswaar een antwoord lijkt te geven dat in lijn is met de ruime vraag die hij in de verwijzingsbeslissing heeft gesteld - door te bevestigen dat alle specialisatieopleidingen die vóór 1 januari 1983 zijn begonnen (dus ook de opleidingen die in 1980, 1981 en 1982 zijn aangevangen) en na deze datum zijn voortgezet op passende wijze moeten worden bezoldigd, doch uitsluitend voor het tijdvak na 1 januari 1983 (de datum waarop de Italiaanse Staat feitelijk in gebreke is gebleven) - doch punt 38 deze stelling lijkt te beperken tot de artsen die in het jaar 1982 met de specialisatieopleiding zijn begonnen.
- 38 In deze laatste zin is ook het dictum van het betrokken arrest uitgedrukt, dat als volgt luidt:

„1) Artikel 2, lid 1, onder c), artikel 3, leden 1 en 2, alsook de bijlage bij richtlijn 75/363/EEG van de Raad van 16 juni 1975 inzake de coördinatie van de wettelijke en bestuursrechtelijke bepalingen betreffende de werkzaamheden van de arts, zoals gewijzigd bij richtlijn 82/76/EEG van de Raad van 26 januari 1982, moeten aldus worden uitgelegd dat voor elke fulltime- of parttimeopleiding tot medisch specialist die is begonnen in de loop van het jaar 1982 en voortgezet tot het jaar 1990 een passende bezoldiging moet worden betaald in de zin van deze bijlage, mits deze opleiding betrekking heeft op een medisch specialisme dat in alle of in twee of meer lidstaten bestaat en is genoemd in artikel 5 of 7 van richtlijn 75/362/EEG van de Raad van 16 juni 1975 inzake de onderlinge erkenning van de diploma's, certificaten en andere titels van de arts, tevens houdende maatregelen tot vergemakkelijking van de daadwerkelijke uitoefening van het recht van vestiging en vrij verrichten van diensten.

[...]

3) Artikel 2, lid 1, onder c), artikel 3, leden 1 en 2, alsook de bijlage bij richtlijn 75/363, zoals gewijzigd bij richtlijn 82/76, moeten aldus worden

uitgelegd dat een passende bezoldiging in de zin van deze bijlage, voor een fulltime- en parttimeopleiding tot medisch specialist die is begonnen in de loop van het jaar 1982 en voortgezet tot het jaar 1990, moet worden betaald voor het tijdvak van die opleiding vanaf 1 januari 1983 tot aan het einde van de opleiding.”

- 39 De verwijzende rechter vestigt de aandacht op een volgens hem essentieel tijdsaspect, te weten, het feit dat, zoals in het onderzochte arrest staat te lezen, „[d]e medici die de hoofdgedingen aanhangig hebben gemaakt, [...] in Italië tussen 1982 en 1990 een opleiding tot medisch specialist [hebben] gevolgd” (punt 17). Het Hof van Justitie heeft dit arrest dus toegesneden op het voorwerp van het geding waarover het zich moest uitspreken, waarin geen van de verzoekers zich in een jaar voorafgaand aan 1982 voor een specialisatieopleiding had ingeschreven. In het hoofdgeding is evenwel een andere situatie aan de orde, waarin meerdere artsen zich in de jaren voorafgaand aan 1982 voor een specialistenopleiding blijken te hebben ingeschreven.
- 40 Als gevolg van het arrest van het Hof in de zaken C-616/16 en C-617/16 heeft de Corte suprema di cassazione in verenigde kamers - overeenkomstig de beslissing van het Hof van Justitie in dat arrest - geoordeeld dat het recht op vergoeding van de schade als gevolg van de niet-nakoming van communautaire richtlijn 82/76, waarbij de richtlijnen 75/362 en 75/363 zijn gewijzigd, welk recht is ontstaan voor degenen die zich tussen 1983 en 1991 voor een specialisatieopleiding hebben ingeschreven, ook moet worden toegekend voor het academisch jaar 1982-1983, maar slechts vanaf 1 januari 1983 tot aan de voltooiing van deze opleiding. Hieruit volgt volgens de Corte di cassazione dat de vergoeding voor het niet ontvangen van een passende bezoldiging niet moet worden gebaseerd op de volledige duur van het eerste lopende academische jaar, maar op het tijdvak na de einddatum voor de omzetting van de richtlijn in nationaal recht (31 december 1982), met ingang waarvan de staat in gebreke is gebleven (Corte suprema di cassazione, verenigde kamers, nr. 20348 van 31 juli 2018.)
- 41 De Corte suprema di cassazione wijst er evenwel op dat deze laatste uitspraak in verenigde kamers betrekking had op een situatie waarin alle verzoekende artsen zich tussen 1982 en 1990 voor een specialisatieopleiding hadden ingeschreven. Aangezien de Corte suprema di cassazione was verzocht te beslissen op een specifieke zaak, heeft deze rechterlijke instantie ook in deze uitspraak niet specifiek de vraag behandeld of artsen die zich in de jaren voorafgaand aan 1982 voor een opleiding hadden ingeschreven, zoals velen van de verzoekers in dit geding, recht hadden op een passende bezoldiging.
- 42 Naar dit arrest van de verenigde kamers van Corte suprema di cassazione heeft de derde civiele kamer van de Corte suprema di cassazione zich gevoegd, die eveneens heeft geoordeeld dat het bedrag van de schadevergoeding voor de niet-nakoming van richtlijn 82/76 - overeenkomstig de beginselen die meerdere malen zijn bevestigd door het Hof van Justitie (arresten ██████████ en ██████████ en de Corte suprema di cassazione, in verenigde kamers (arrest nr. 20348 van 31 juli 2018) - slechts wordt opgesplitst indien de opleiding volgens het universiteitsreglement

inderdaad is gestart en wordt gevolgd vóór 1 januari 1983 (de datum na 31 december 1982, de uiterste datum voor de omzetting van de richtlijn in nationaal recht), dat wil zeggen, in de loop van 1982, zoals vastgesteld door het Hof van Justitie van 24 januari 2018.

- 43 En volgens de verwijzende rechter vormt het feit dat de verplichting vóór die datum niet is vervuld inderdaad geen niet-nakoming, en ontstaat daardoor geen recht op schadevergoeding. Andersom, indien de opleiding volledig en uitsluitend na 1 januari 1983 start en wordt gevolgd, moet de volledige schadevergoeding worden toegekend, omdat de volledige opleiding heeft plaatsgevonden terwijl de staat in gebreke was.
- 44 Volgens deze rechtspraak van de Corte suprema di cassazione heeft het Hof bijgevolg drie categorieën specialisten in opleiding onderscheiden:
- 1) specialisten in opleiding die met de specialisatie zijn begonnen vóór 29 januari 1982 (de datum van inwerkingtreding van richtlijn 82/76), die geen recht hebben op enige passende bezoldiging;
  - 2) specialisten in opleiding die in de loop van 1982 met de opleiding zijn begonnen, die recht hebben op een passende bezoldiging met ingang van 10 januari 1983;
  - 3) specialisten in opleiding die na 10 januari 1983 met de opleiding zijn begonnen, die recht hebben op een passende bezoldiging voor de gehele duur van de opleiding (Corte suprema di cassazione, nr. 13761 van 31 mei 2018; Corte suprema di cassazione, nr. 13762 van 31 mei 2018; Corte suprema di cassazione, nr. 13763 van 31 mei 2018).
- 45 Bij dit standpunt sluiten tot slot ook enkele uitspraken van de arbeidskamer aan (die aanvankelijk, zoals hierboven is aangegeven, het tegenovergestelde standpunt huldigde), waarin deze kamer eveneens heeft geoordeeld dat het recht op bezoldiging van medische specialisten in opleiding niet vóór 29 januari 1982 (de datum van inwerkingtreding van richtlijn 82/76) kan worden toegekend wegens het ontbreken van een rechtsbron die deze uitlegging uitdrukkelijk toestaat (Corte suprema di cassazione, nr. 20410 van 29 juli 2019; Corte suprema di cassazione, nr. 24625 van 2 oktober 2019).
- 46 De arbeidskamer, die werd verzocht te beslissen op een hoger beroep dat was ingesteld door enkele artsen die zich vóór 29 januari 1982 voor specialisatieopleidingen hadden ingeschreven, heeft dit onderwerp evenwel opnieuw bestudeerd en is daarbij tot de slotsom gekomen dat de twee hierboven geschetste standpunten „nog steeds in strijd zijn, en dit conflict in de bestudeerde rechtspraak van de Corte suprema di cassazione niet is opgelost”. Om die reden heeft de arbeidskamer de zaak bij de genoemde beschikking van 16 januari 2020 naar de verenigde kamers doorverwezen.

- 47 Het verschil tussen deze standpunten bestaat volgens de arbeidskamer met name daarin dat het ene is gebaseerd op de zogeheten nawerking van het *ius superveniens* dat wordt gevormd door richtlijn 82/76 en de eerdere richtlijnen - dat wil zeggen dat deze regeling uitsluitend van toepassing blijft op situaties die één rechtsbetrekking vormen en na de inwerkingtreding van deze richtlijn zijn ontstaan - terwijl volgens het andere standpunt, dat de arbeidskamer heeft ingenomen, de latere regeling de lopende rechtsbetrekking beheerst - die niet één rechtsbetrekking vormt, maar een voortdurende rechtsbetrekking is - „wanneer de betrekking, ook al is zij eerder ontstaan, gevolgen blijft sorteren en mits de nieuwe regeling niet tot doel heeft het feit waaruit de rechtsbetrekking is voortgevloeid te reguleren, maar het voortduren daarvan”.
- 48 Dienaangaande is de arbeidskamer het in de beschikking tot doorverwijzing naar de verenigde kamers niet eens met de veronderstelling in het meerderheidsstandpunt binnen de rechtspraak van de Corte suprema di cassazione, volgens welke arrest nr. 20348/2018 van de verenigde kamers van de Corte suprema di cassazione en het eerdere arrest van het Hof van Justitie in de zaken C-616/16 en C-617/16, aldus moeten worden uitgelegd dat voor de tardieve omzetting van richtlijn 82/76 in nationaal recht uitsluitend een pro rata vergoeding wordt betaald, vanaf 1 januari 1983, indien de specialisatieopleiding in het jaar 1982 is begonnen, en niet eveneens in de daaraan voorafgaande jaren. Volgens de verwijzende rechter had het vraagstuk, naar aanleiding waarvan het Hof van Justitie om opheldering moet worden gevraagd, „betrekking op een geding waarin de door de specialisten in opleiding gevolgde opleiding juist eind 1982 en begin 1983 plaatsvond. Daarom kan uit de herhaaldelijke verwijzing naar het academisch jaar 1982/1983 niet worden afgeleid dat het Hof [van Justitie] de bedoeling had de groep van rechthebbenden ten aanzien waarvan de schadevergoedingsplicht geldt, te beperken.” Met andere woorden, het arrest van het Hof heeft artsen die zich vóór 1982 hebben ingeschreven geenszins van het recht op vergoeding uitgesloten. Daarom heeft de arbeidskamer de zaak naar de verenigde kamers doorverwezen, opdat zij uitmaken of de betrokken verplichting tot schadevergoeding, met betrekking tot het tijdvak na 1982, ook geldt ten aanzien van specialisten in opleiding die vóór 1982 met de opleiding zijn begonnen.
- 49 Gelet op het bovenstaande is het hierboven beschreven meerderheidsstandpunt volgens de verenigde kamers van de Corte suprema di cassazione, waaraan het voornoemde conflict in de rechtspraak is voorgelegd, mogelijk in strijd met de Unieregeling en met de uitlegging die het Hof van Justitie in de voornoemde arresten daaraan heeft gegeven.
- 50 Het minderheidsstandpunt - volgens welke de verplichting van de staat tot schadevergoeding wegens de tardieve omzetting van de voornoemde richtlijn ook zou moeten gelden voor de artsen die zich in de jaren voorafgaand aan 1982 voor een specialisatieopleiding hebben ingeschreven - is volgens de Corte suprema di cassazione om de hierboven genoemde redenen niet alleen overtuigender, maar sluit ook beter aan op het Unierecht.

- 51 Volgens de verwijzende rechter pleiten meerdere argumenten voor de ruime stelling, waaronder in de eerste plaats het letterlijke argument. Dit argument is om te beginnen gebaseerd op de constatering dat in de coördinatierichtlijn 82/76 en de eerdere richtlijnen niet is bepaald dat de groep rechthebbenden die aanspraak kunnen maken op een bezoldiging beperkt blijft tot de artsen die zich met ingang van het academisch jaar 1982-1983 voor een specialisatieopleiding hebben ingeschreven. En volgens de verwijzende rechter is het evident dat een strikte uitlegging, zonder dat de Europese referentieregeling in een dergelijke uitdrukkelijke beperking voorziet, in strijd zou kunnen zijn met het groundbeginsel van voorrang van het Unierecht.
- 52 In de tweede plaats moet het teleologische argument in overweging worden genomen. Daarbij moet in aanmerking worden genomen dat het, zoals het Hof van Justitie heeft vastgesteld, aan de rechter van de betrokken lidstaat is „om te beoordelen, in hoeverre het geheel van nationale bepalingen, meer bepaald, voor de periode na hun inwerkingtreding, de bepalingen van een met het oog op de omzetting van richtlijn 82/76 uitgevaardigde wet, reeds bij de inwerkingtreding van deze bepalingen in het licht van de bewoordingen en het doel van deze richtlijn kan worden uitgelegd teneinde het hiermee beoogde resultaat te bereiken” (arrest ████████ e.a., punt 49 en arrest ████████ e.a., punt 37). Dit doel blijkt duidelijk uit artikel 13, lid 2, van deze richtlijn, waarin staat te lezen dat een fulltimeopleiding „deelneming in[houdt] aan alle medische activiteiten van de afdeling waar de opleiding wordt genoten, inclusief de wachtdiensten, zodat de specialist in opleiding aan deze praktische en theoretische opleiding al zijn beroepsactiviteit wijdt gedurende de gehele werkweek en gedurende het gehele jaar op de wijze vastgesteld door de bevoegde autoriteiten”. Om die reden wordt deze opleiding, gezien de beroepsmatige activiteit die door de specialist in opleiding wordt verricht, ook al is dat om de noodzakelijke specialistische vaardigheden te verwerven, „op passende wijze bezoldigd”. Van dezelfde behoefte aan een passende bezoldiging is er sprake bij een parttime-specialistenopleiding.
- 53 In deze zin heeft de Corte suprema di cassazione overigens meerdere malen bevestigd dat de activiteit die door bij universitaire specialistenopleidingen ingeschreven artsen wordt verricht weliswaar niet kan worden aangemerkt als arbeid in loondienst of als zelfstandige arbeid, maar als een bijzonder geval van een opleidingsovereenkomst waarvoor een specifieke regeling geldt, waarin de bij wet vastgestelde bezoldiging van de specialisten in opleiding is bedoeld om te voorzien in de materiële behoeften voor de inspanningen van de betrokkenen bij de voor hun opleiding verrichte activiteit, die ertoe strekt om aan het einde van de opleiding een diploma te behalen (Corte suprema di cassazione nr. 18670 van 27 juli 2017 en Corte suprema di cassazione nr. 20403 van 22 september 2009).
- 54 Volgens de verwijzende rechter is het volstrekt duidelijk dat deze behoefte - waarmee in het Unierecht uitdrukkelijk rekening is gehouden door aan artsen in opleiding het recht op een passende bezoldiging toe te kennen, teneinde een vergoeding te bieden voor de met het oog op de opleiding verrichte

werkzaamheden – zonder onderscheid geldt voor alle artsen die zich na het behalen van hun diploma voor een specialisatieopleiding hebben ingeschreven. Voor dit standpunt pleit het criterium van de zogeheten retroactieve en volledige toepassing van de maatregelen tot omzetting van de Unieregeling, wat inhoudt dat de mogelijkheid wordt geboden alle personen die schade hebben geleden een vergoeding te betalen, die het Hof van Justitie heeft aangegeven als remedie voor de nadelige gevolgen van de tardieve omzetting van richtlijn 82/76 in nationaal recht. Het is dus evident dat de ruime uitlegging veel beter aansluit op de doelen van de genoemde Unieregeling, overeenkomstig de door het Hof van Justitie gegeven uitlegging.

- 55 Het genoemde arrest van het Hof van Justitie van 24 januari 2018 en dat van de Corte suprema di cassazione, in verenigde kamers, nr. 20348/2018, dat aan het genoemde arrest van het Hof is aangepast, staan niet aan een dergelijke uitlegging in de weg.
- 56 Daarvoor pleit in de eerste plaats de vergelijking van de vraag van de Corte suprema di cassazione in de twee verwijzingsbeslissingen nr. 23581 en nr. 23582 van 21 november 2016, die hebben geleid tot de zaken C-616/16 en C-617/16 - waarin de Unierechter werd verzocht te verduidelijken of de bepaling van de genoemde richtlijnen ook van toepassing is op die opleidingen tot medisch specialist, zowel fulltime als parttime, „die al waren begonnen”, dat wil zeggen, op medisch specialisten „die hun opleiding al vóór 31 december 1982 waren begonnen” maar die opleiding „op [1 januari 1983] nog niet [hadden] afgerond” (zie hierboven, punt 35) - en het algemene antwoord dat het Hof van Justitie op deze vraag heeft gegeven in punt 37 van het arrest van 24 januari 2018. De Unierechter heeft namelijk geoordeeld dat „uit richtlijn 75/363, zoals gewijzigd, niet [blijkt] dat de verplichting voor de lidstaten om voor tijdvakken van fulltime- en parttimeopleidingen tot medisch specialist een passende bezoldiging te betalen niet van toepassing is op de opleidingen die van start zijn gegaan vóór het verstrijken van de omzettingstermijn van richtlijn 82/76 op 1 januari 1983 en na deze datum zijn voortgezet”.
- 57 Gezien deze ruime en algemene verwijzing naar opleidingen die vóór 1 januari 1983 waren begonnen, die volledig overeenstemt met de vraag van de verwijzende rechter, lijkt volgens deze rechter de verwijzing in de punten 38, 51 en 57 en in het dictum van het arrest naar de specialisatieopleidingen die tussen 1982 en 1990 zijn begonnen, uitsluitend te betekenen dat het arrest van het Hof van Justitie is toegesneden op de situatie van de aan de verwijzende rechter voorgelegde zaak, die betrekking heeft op opleidingen die in het voornoemde tijdvak hebben plaatsgevonden. Enerzijds heeft het Hof immers in punt 37 geoordeeld dat het algemene beginsel dat ook artsen die zich vóór de uiterste datum voor de omzetting van de richtlijn (1 januari 1983) voor de opleidingen hebben ingeschreven recht hebben op een passende bezoldiging, doch in de punten 38, 51 en 57 daarvan - waar de daarin vervatte beslissingen beginnen met de woorden „op de eerste [tweede en derde] vraag [moet] worden geantwoord [...]” - past het

Hof het algemene in punt 37 vastgestelde beginsel toe op de concrete situatie die specifiek inschrijvingen tussen 1982 en 1990 betreft.

- 58 Zoals hierboven uiteengezet moet in dezelfde optiek ook het latere arrest van de verenigde kamers van de Corte suprema di cassazione (arrest nr. 20348/2018) worden gezien, dat eveneens betrekking heeft op artsen die zich in de academische jaren tussen 1982 en 1990 voor een opleiding hadden ingeschreven.
- 59 Een ander zwak punt van de stelling dat artsen die zich vóór 1982 voor een opleiding hebben ingeschreven geen recht op een passende bezoldiging hebben – welke stelling gebaseerd is op het argument dat het betrokken recht op bezoldiging pas op 29 januari 1982 met de inwerkingtreding van richtlijn 82/76 is ingevoerd - wordt volgens de verwijzende rechter gevormd door het feit dat het voornoemde arrest van het Hof van Justitie van 24 januari 2018 dit recht in punt 38 daarvan heeft toegekend aan degenen die zich „in de loop van het jaar 1982” hebben ingeschreven. En deze vaststelling wordt bevestigd in punt 48, waarin staat te lezen dat „[z]oals naar voren komt uit het antwoord op de eerste vraag, [...] de verplichting aan de betrokken medici een passende bezoldiging te betalen zich uit[strekt] tot elke fulltime- of parttimeopleiding tot medisch specialist die is begonnen in de loop van het jaar 1982 en voortgezet tot het jaar 1990”.
- 60 Dit recht zou op grond van de richtlijn dus ook worden toegekend aan degenen die zich in de loop van het jaar 1982 hebben ingeschreven, dat wil zeggen in het gehele jaar, ook begin januari, en niet alleen aan de artsen die zich hebben ingeschreven na 29 januari 1982 (datum van inwerkingtreding van richtlijn 82/76). Zo zou er dus een tijdsbestek van 28 dagen zijn ten aanzien waarvan het Hof heeft erkend dat, ondanks dat richtlijn 82/76 nog niet in werking was getreden, het recht op een passende bezoldiging, en dus schadevergoeding, moet worden toegekend. Dit is een sterk argument voor de stelling dat het Hof van Justitie dit recht in het voornoemde arrest ook heeft toegekend met betrekking tot inschrijvingen in de aan 1982 voorafgaande jaren.
- 61 De oplossing die in enkele uitspraken is gegeven voor deze tegenstelling - die is gebaseerd op de overweging dat aangezien dit tijdvak vlak aan de datum 29 januari 1982 voorafgaat, er makkelijker een verplichting tot aanpassing ten laste van de staat ontstaat (Corte di cassazione nr. 18053/2019) - overtuigt niet, en wel om twee redenen.
- 62 Ten eerste omdat niet duidelijk is waarom een dergelijke aanpassingsverplichting niet eveneens zou gelden voor de inschrijvingsjaren voorafgaand aan 1982 wanneer richtlijn 82/76 eenmaal in werking is getreden (29 januari 1982), en evenmin kan worden uitgesloten dat bepaalde specialisatieopleidingen reeds vóór 1982 voldeden aan de vereisten voor het recht op een passende bezoldiging. Ten tweede weerlegt de erkenning door de Unierechter van het recht op een vergoeding ook voor de 28 dagen voorafgaand aan de inwerkingtreding van de Unieregeling niet de theorie dat het betrokken recht ook toekomt aan degenen die

zich vóór 1982 voor een specialisatieopleiding hebben ingeschreven; integendeel, deze theorie zou daardoor nog sterker worden onderbouwd, omdat wordt bevestigd dat de maatregel ter omzetting van de Unieregeling volledige terugwerkende kracht heeft.

- 63 De verwijzende rechter merkt dienaangaande op dat dit een ongerechtvaardigde ongelijke behandeling kan opleveren tussen degenen die, in theorie, hun inschrijving op 2 januari 1982 hebben geformaliseerd, die recht hebben op een bezoldiging (en dus op schadevergoeding), en degenen die zich 48 uur eerder (bijvoorbeeld op 31 december 1981) hebben ingeschreven, die dit recht niet hebben.
- 64 Aan de andere kant lijdt het geen twijfel dat met de opleidingsovereenkomst op grond waarvan de artsen in opleiding hun werkzaamheden in het ziekenhuis verrichten, geen eenmalige rechtsbetrekking tot stand komt, maar een voortdurende rechtsbetrekking, tussen de afzonderlijke arts en de universiteit, die zich uitstrekt over meerdere jaren.
- 65 Op voortdurende rechtsbetrekkingen, zoals die in het hoofdgeding, moet het ius superveniens dat wordt gevormd door richtlijn 82/76 noodzakelijkerwijze van toepassing zijn, aangezien het geen twijfel lijdt dat de Unieregeling de betrekking tussen de afzonderlijke arts en de overheidsdienst niet ex novo tot stand brengt of regelt, maar in overeenstemming met de beginselen van het Unierecht laat voortbestaan.
- 66 Een ander - en met het vorige argument samenhangend - argument dat voor de hierboven uiteengezette ruime uitlegging pleit, is tot slot het beginsel van de zogeheten „gelijkwaardigheid van de rechtsbescherming”, volgens welke de herstelregeling in het geval van schending van het Unierecht niet minder gunstig mag zijn dan de regeling die op grond van schending van bepalingen van nationaal recht op vergelijkbare vorderingen van toepassing is. Aangezien de rechtsbetrekking die ontstaat wanneer een arts zich voor een specialisatieopleiding inschrijft, een duurzame rechtsbetrekking is in het kader van het nationale recht, moet daarop dus het beginsel worden toegepast dat de latere wet - en zeker indien dat een wet op Unieniveau is - de lopende rechtsbetrekking regelt wanneer de betrekking, ook al is zij eerder ontstaan, effecten blijft sorteren (Corte suprema di cassazione nr. 10612/2015).